

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТВОРЧІСТЬ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

А *Визначено основні виклики й критерії духовного виховання учнів. Підкреслено, що твори української літератури, зокрема сентиментальні повісті й оповідання Григорія Квітки-Основ'яненка, відіграють важливу роль у системі укладання шкали загальнолюдських цінностей. Наголошено, що художній текст спонукає до духовного очищення.*

Ключові слова: урок літератури; система виховання; духовні цінності; християнська мораль; біблійна герменевтика

Постановка проблеми. З огляду на національні, політичні, соціумні виклики перед Україною питання виховання духовності молодого покоління нині, як ніколи, набуло крайньої необхідності. Процеси формування шкали загальнолюдських моральних цінностей для учнів мають забезпечувати уроки української літератури, що покликані стати результативним підґрунтям реалізації проблеми кристалізування людяності як критерію високomorальної особистості шляхом аналізу поетики художніх текстів.

Аналіз попередніх джерел і публікацій. Проблеми духовності привертала увагу Я. Коменського [10], Й. Песталоцці [15], А. Дістервега [5], В. Сухомлинського [18], які серед головних факторів, що впливають на духовне виховання учнів, одностайно назвали працю, сім'ю, школу, вчителя.

У працях сучасних українських науковців І. Бега [2], В. Корженка [11], В. Кременя [12] зазначається, що система виховання є необхідною формою вдосконалення особистості, що ґрунтується на основі опанування матеріальних і духовних пластів культури, у якій присутнє місце відводиться літературі.

Метою статті є визначення ролі художньої літератури у формуванні духовності учнів.

Викладення основного матеріалу. Уроки української літератури прищеплюють школярам високі моральні якості, чуйність, повагу до ближнього, почуття людської гідності, обов'язку, справедливості, а також формують уявлення про одвічне існування добра і зла, про їхню постійну боротьбу, про людське життя як найвищу цінність на землі, сповнену духовною красою.

Українська літературна спадщина зберігає характерні риси традиційного національного виховного ідеалу, якому має підпорядковуватися формування у межах національної самосвідомості й духовності підростаючого покоління. Попри те, що нова українська література кардинально змінила зміст і форму своїх творів, навіть мову викладу, вона продовжувала наслідувати традиції давньої української літератури особливо в питаннях дидактичного й виховного спрямувань.

Д. Чижевський зазначав, що проблема впливу української барокової літератури на подальший розвиток культури українського народу потребує детального вивчення: «Ці питання цікаві вже тим, що хвиля барокової культури була чи не остання, яка залила собою цілий всесвіт культури. Отже, ті зв'язки з сусідніми епохами, схожості з елементами різних культур, «впливи» й «взаємочинності», що їх можна встановити між бароковою культурою та культурами інших епох, іншими «культурними стилями», як, здається, дають так багато для освітлення загальних питань історії культури, як навряд чи дадуть спостереження над іншими культурними стилями [22, с. 342].

Стереogramне вивчення давнього й нового письменства із застосуванням новітніх наукових методів аналізу й інтерпретації дають підстави говорити не просто про вплив традицій, а про рецепцію багатьох явищ давньої високодуховної літератури новою літературою. Серед таких явищ варто назвати й біблійну герменевтику, яка була ключовим аспектом поетики творів давньої літератури і яка свого часу відіграла важливу роль у духовному вихованні вірян. У становленні української барокової літератури важливу роль справила біблійна герменевтика, заснована грецькими та римськими отцями Церкви, які вважали, що Святе Письмо має подвійний зміст – буквальний і духовний – серед яких ближчим до абсолютної істини є духовний, прихований за вербальними знаками сенс Біблії.

З метою уникнення різночитань Беда Преподобний у своїх екзегетичних працях, здебільшого, компліятивного характеру спробував звести всі відомі методи тлумачення Святого Письма до єдиної чотирирівневої системи. Коментуючи Біблію, він пропонував переважно кілька розумінь і зазначав, що всі вони є правильними й не виключають чи не заперечують одне одного, а навпаки, всі разом найповніше розкривають справжній зміст Святого Письма. Зазвичай Беда, поступаючись у коментарях до тексту Біблії Амвросію Медіоланському, Ієроніму Стридонському чи Августину, наводив пряму цитату чи подавав парафраз із їхніх творів і пропонував

застосовувати: 1) буквальний (*sensus litteralis*); 2) алегоричний, що його він не розрізняв із типологічним сенсом (*sensus alegoricus, vel typicus*); 3) моральний (*sensus tropologicus*) та 4) анагогічний, що його він ототожнював із містичним (*sensus anagogicus*) рівні прочитання Святого Письма. Такий підхід робив тлумачення жвавим, різноманітним і цікавим. У 1546 році на п'ятій сесії Тридентського собору він був ухвалений як провідний для католицького богослов'я [див.: 1].

О. Матушек справедливо підкреслює, що українські автори перейняли католицьку дворівневу й одночасно чотирисенсову схему тлумачення Біблії «й активно використовували її у своїй дискурсивній практиці» [14, с. 225].

Творчість Г. Квітки-Основ'яненка задовольняла потреби вже нового часу, які вимагали аналітично-пізнавального зображення дійсності у її широкому охопленні, в усіх складностях, суперечностях, показу людини в суспільних взаєминах і зв'язках їх з Богом, які чимдалі ускладнювалися.

Християнська модель світу у творчості письменника часто вступала в полеміку із соціальною моделлю. «У своїй повістевій прозі Квітка виявився досить послідовним проповідником морально-етичного постулату, згідно з яким кожна віруюча в Бога людина (незалежно від її соціального статусу) є доброчинцем, високодуховною особистістю, як правило, винагородженою за чесноти, за щире сповідання в житті Божих заповідей Його ж благословенням» [9, с. 32].

Зображувану реальність Г. Квітка-Основ'яненко поділяв на амбівалентні сфери – «небесну» і «земну». Перевагу письменник віддавав «небесній», якої людина може досягнути після біологічної смерті, що усвідомлювалася ним не як кінець, але як початок нового існування. «Коли отець наш милосердний кого з нас покличе, проводжай з жалем, та без укору і попрьоків; перехрестись та й скажи, як щодня в отченаші читаєш: «Господи! Буде воля твоя з нами грішними!» І не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила: бо гріх смертельний накликає на себе не тільки смерть, – і саму болість, хоч би яку-небудь: бо, не поберегиши тіла, загубиш і душу на віки вічні! Більш усього пам'ятуй, що ти ховаєш сьогодні, а тебе заховать завтра; й усі будемо укупі, у господа милосердного на вічній радості; і вже там не буде ніякої розлуки, і ніяке горе, і ніяке лихо нас не постигне» [6, с. 43–44].

Відсутність страху в героїв митця перед біологічною смертю, можливо, вказує на зв'язок творчого методу письменника із бароковою традицією, зокрема із анагогічним прочитанням Біблії, яке було невід'ємною частиною почвірної біблійної герменевтики, котра виступала конструктором поетики української барокової прози. Підкреслюючи глибоку обізнаність Г. Квітки-Основ'яненка у галузі старожитності, видатний сучасний український літературознавець Л. Ушкалов зокрема зазначав: «Власти-

во, Квітчина українськість є традиціоналістською з роду. Її батьківщина – світ української старовини, себто Україна доби бароко» [21, с. 73].

На закоріненість творчості Г. Квітки-Основ'яненка в барокову традицію вказує також рецепція мотиву марності дочасного людського життя, який є концептуальним осердям української барокової літератури. Іоаникій Галатовський, наприклад, вважав земне життя тимчасовим тяжким випробовуванням перед вічним перебуванням людини у благодатному небі, а біологічну смерть – не кінцем життя, а лише способом переходу в інші виміри буття [4, арк. 331].

Г. Квітка-Основ'яненко християнську модель світу також вибудовує за зразками барокових моделей у межах екзегетичних конструкцій. Вірець, ідеал, абсолют він також шукає в «небесній» сфері, де «<...> не буде ніякої розлуки, і ніяке горе, і ніяке лихо нас не постигне» [6, с. 44]. Втративши матеріальну оболонку – фізичне тіло, яке є тимчасовим, піддається тлінню й заперечує саму ідею вічності – людина, звичайно ж віруюча, наближається до абсолюту й претендує на вічне блаженство.

Більш за все, Г. Квітка-Основ'яненко у питанні пошуку доброчесної людини спирався «на екзегетичну практику Сковороди, де він виходить з інтерпретації образу людини як «другого світу», створеного Богом, у який Він уклав часточку Себе» [13, с. 308].

«Земне» для письменника у рамках християнської етики є значущим лише у зв'язку з «небесним», яке своєю абсолютністю компенсує недосконалість і ущербність світу, де «нема нічого <...> вічного» [6, с. 43].

Дочасне життя – лише шлях до спасіння чи загибелі душі: «Добре роби, добре і буде! І хоч не на сім світі – бо що тут є вішне? – так вже, певно, там, у царстві святім» [7, с. 106].

Не маючи змоги знайти справедливість у земному житті, герої творів Г. Квітки-Основ'яненка сподіваються на справедливість Божу. Бог для них є абсолютним джерелом добра. Грицько Основ'яненко, оповідач із яким зливається особа автора, повчає: «Єсть над нами создатель наш. Він, будучи пресвятійший, саме істинне добро, самая чистая правда» [там само, с. 377]. Він наголошує на необхідності дотримання природних для простонародного життя правил: бути щирим, працювати не покладаючи рук, шанувати старших. З огляду на це оповідач дотримується поділу на злих і добрих людей.

Глибоко релігійними людьми є герої творів Г. Квітки-Основ'яненка. Вчинки і поведінка простонароддя чітко регламентована моделлю християнської доброчесності. М. Петров зазначав: «Квітка часто зображав людей не такими, які вони є насправді, а якими вони повинні бути по євангельському слову і загальнолюдському ідеалу» [16, с. 106]. Таким чином, автор репрезентував творчу модель масової релігійної свідомості із властивим для неї спро-

щенням складних понять та поєднанням із побутовими реаліями.

У повісті «Маруся» митець зобразив два покоління глибоко релігійної родини. Представники старшого покоління Наум і Настя Дроти навчилися жити за принципом: на все воля Божа. Віра у всесутність і всемогутність Бога стала для головних героїв твору моральним імперативом, який допоміг їм зберегти чистоту й незайманість у дошлюбних стосунках. Однак Маруся і Василь з огляду на палке кохання не змогли приховати свої емоції й почуття, а тому тяжко переносять розлуку. Начебто не довіряючи Богу, Маруся ставить під сумнів невідворотну зустріч з коханим після його повернення із заробітків. Героїня твору, можна було б подумати, розплатилася за свою недовіру життям. Проте, у філософському роздумі вступної частини повісті автор наголошує на вірі у Бога не прискіпливого й караючого, а люблячого й турботливого, який рятує своє творіння від гріха, як батько свою дитину від образ «своєвольників». «От так і небесний наш отець з нами робить: бережить нас від усякої біди і береть нас прямісінько до себе, де є таке добро, таке добро <...>, що ні розказати, ні здумати не можна!» [б, с. 44].

Поза сумнівом, на роздуми автора про стосунки Бога і людини мала посутній вплив агіографічна література, зокрема «Життя святих» Данила Туптала, де наскрізним мотивом є тлумачення образу Бога як абсолютної істини та всеосяжної любові, осягнення яких людина повинна прагнути у своєму дочасному житті. Підтвердження даного припущення знаходимо безпосередньо в сюжеті твору. Василь після смерті Марусі зрікся суєтного світського життя, постригся в монахи, прибрав собі ім'я отця Венедикта, і присвятив своє життя безперестанним молитвам, які стали одним із засобів пошуків справжньої внутрішньої нетлінної людини, яка і є нествореною Божою частиною в ній, але так само, як і його набожна, але недосконала Маруся, не досягнув остаточного містичного єднання з Богом, що випливає з розповіді іншого монаха: «Він і прийшов немощний, та таки себе не поберігав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Далі чах-чах та от неділь зо дві як і помер. Та ще таки від суєти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив положить йому під голови. Та як закон запряца монахові такі примхи, то його не послушали» [там само, с. 115].

Образ тілесної й безтілесної, зовнішньої та внутрішньої людини, створеної за образом і подобою Божою, був широко вживаним у бароковій літературі. Кожен тогочасний письменник шукав власний шлях до трактування Бога як духової особистості й безконечної самосвідомості, відкритої для діалогу з людиною на основі любові. Міжособистісний характер стосунків Бога й людини

трансформувалася в концепцію Боголюдськості, згідно з якою людина розглядалася як образ і подоба Божа, а сам Бог відкрився людям в особі Ісуса Христа.

Разом із тим Бог усвідомлювався як вищий порядок, тобто макрокосм, людина – як мікрокосм. Ставлення до Бога, до його оприявлення в гармонії світобудови засновувалося на глибокій релігійності, благоговінні й добротності. Стосунки людини з Богом не вичерпувалися догматичною вірою в потойбічний світ, вони вимагали нових форм спілкування: *unio mystica* – єднання людини з Богом. Характеризуючи дуалістичну сутність людини, Д. Туптало стверджував: «Внѣшній, плотяный видимый есть, внутренній же духовный невидимый» [19, с. 101]. Це особливо помітно в містичній антропології Сковороди, розглядаючи яку, Л. Ушкалов зазначав: «Оскільки «внутрішня людина» наділена в Сковороди божественними рисами, вона взагалі не може належати до творива. «Внутрішня людина» – це Син Божий, Христос» [20, с. 239].

Для Сковороди Бог, Біблія, внутрішня людина, яка не створена, а є частинкою Бога, Син людський, тобто плотьна оболонка Христа й сам Христос є тотожними поняттями замкненого кола, в основі якого знаходиться абсолютна істина. Справжньою людиною Сковорода називає лише ту, яка усвідомила, що «істинною не бывала плоть никогда: плоть и лож – все одно, и любящий сего Ідола – сам таков же; а как лож и пустош, то и не человек» [17, с. 201].

Попри те, що Г. Квітка-Основ'яненко, перейнявши від агіографічних творів сентиментальний стиль оповіді, психологізм та емоційну виразність, наділивши деяких героїв рисами святості, схилившись до думки про тісний зв'язок людини з Богом, він усе ж не наважується так само, як Г. Сковорода, за принципом герменевтичного кола ототожнювати ці два образи.

«Позитивний герой Г. Квітки, зазвичай, глибоко віруюча людина, оскільки письменник вважав, що саме релігійні системи забезпечують інтенсивність людської духовності. У своєму релігійному світовідчутті письменник був налаштований саме на православ'я у християнстві, глибоко відданість якому виявляє в художній моделі, де віра, церква усвідомлюються як складові інститути держави. Усвідомлення наявності в світоглядних засадах письменника плюралізму дозволяє, вважаємо, знайти у вчинках його героїв керування обов'язком та нехтування егоїстичними пориваннями, переважання глузду над імпульсивністю, і в той же час, – прагнення жити серцем і вірити його досвіду» [3, с. 24–25].

Саме цим, вважаємо, можна пояснити в творчості Г. Квітки-Основ'яненка таке важливе значення ідеалу, який він або утверджує як, наприклад, у творах «Салдацький патрет», «Маруся», «Щира любов», або спростовує – «Мертвецький великдень», «От тобі й скарб», «Конопська відьма».

Дотримання християнських заповідей та норм селянського співжиття, пошана до традицій та збереження чистоти репутації, повага до старших та вірність у родинному житті – критерії, якими керується в житті Тихін Брус, Григорій Таранець, Захарій Скиба – заможні господарі, в яких життя «іде по-Божому та по-старосвітськи» [7, с. 52].

Ідеальними просвітницькими образами письменник репрезентує модель простонародного світу, конструентами якої є панорама зразкового селянського побуту, властива для «добрих людей», низка ідилічних картин, де розкривається сімейна ієрархія, норми поведінки, моральні чесноти. «Окреслені просвітницькі настанови передбачали певну модель взаємодії зі споживачем літературного продукту. У такий спосіб поставав особливий образ ідеального реципієнта» [8, с. 227], якому був необхідним ідеальний герой.

Разом з тим письменник підкреслює, що людина ще далека від абсолюту і їй властиво часто сходити із праведного шляху. Гріховність персонажів розкривається оповідачем у творах «Мертвецький великдень», «От тобі й скарб», «Конотопська відьма».

Своє життя Хома Масляк («От тобі й скарб») присвячує гонитві за матеріальними скарбами, розгублюючи скарби духовні: «Та що потребуєте, – аж скрикнув Хома, думаючи, що от-от на нього гроші й посиплються, – що потребуєте усе перед вами; хочете душу узяти, зараз вам її і заручу, тільки дайте довше погуляти» [7, с. 37]. Його поведінка йде врозріз із біблійною сутністю: «Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються й викрадають. Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть. Бо де скарб твій, – там буде й серце твоє» (Мт. 6. 19 – 21).

Далеким від ідеалу є життя Ничипора («Мертвецький великдень»), Забрьюхи, Пістряка («Конотопська відьма»), Петра, «копитана» («Сердешна Оксана») та ін. Вони порізному порушили норми християнської етики і моралі: хто пиятикою, хто стягательством і хабарництвом, хто розбещеністю. Проте всі вони вийшли за норми традиційної християнської моралі, що зумовило деструкцію ідеалу, деградацію особистості кожного із персонажів і спричинило втрату «небесних скарбів».

Якнайкраще протипокладність двох способів життя, заснованого на глибокій вірі в Бога та на відсутності такої віри, письменник репрезентує в повісті «Перекотиполе». «Душа злодійкуватого Квітчиного Дениса вчинила тяжкий гріх неспроста: вона була зорієнтована на цей гріх усім попереднім існуванням, своєю порожнечю, позбавлена того, що називають любов'ю до ближнього та іншими християнськими заповідями» [там само, с. 33].

На думку Дениса, не було жодного свідка скоєння вбивства, а тому не буде й карі за нього. Та коли не бачать

люди, то бачить Бог, тому не минути злочинцю суду людського й Божого.

Висновки. Отже, художнє слово впливає на формування внутрішнього світу особистості, допомагає людині критично оцінювати суспільне життя своєї доби, спонукає до духовного очищення.

З літературної творчості Г. Квітки-Основ'яненка учні мають можливість запозичити найвиразніші моменти самоподолання, самотворення й самопізнання, у яких визначаються загальні особливості становлення української духовності. Таким чином, завдяки аналізу морально-християнської проблематики сентиментальних творів письменника стає закономірним осягнення школярами культурної неоднорідності в межах українського прагматичного соціуму та моральних християнських цінностей шляхом естетичного осмислення, засвоєння й прийняття духовного змісту народної традиції виховання.

Герої творів Г. Квітки-Основ'яненка виступають для учнів взірцем вирішення проблеми вибору справжніх, а не штучних життєвих цінностей, утверджують переконання у свідомості школярів, що найголовнішими цінностями в житті є не великі статки й високі посади, а чесність і шляхетність духу, розум і людяність, праведність і благочестивість. Такі ідеали письменник сповідував не тільки в творчості, а й у житті.

Отож, Г. Квітка-Основ'яненко акцентує увагу на тому, що обов'язковою умовою людського щастя є моральні традиції, в основі яких лежать християнські цінності, сформовані, переважно, внаслідок тропологічного тлумачення Біблії.

Список використаних джерел

1. Беда Достопочтенный. Церковная история народа англо- / Пер., вступ. статья, библиография и примечания В. В. Эрлихмана. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 363 с.
2. Бех І. Психологічні основи застосування генетико-моделюючого методу у моральному вихованні особистості. Психологія: Республік. наук.-метод. зб. / Наук.-дослід. ін-т психології України. Київ, 1992. Вип. 38. С. 11–19.
3. Вільна Я. Ідейно-естетичний феномен творчості Г. Квітки-Основ'яненка: Герменевтичний аспект : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. д-ра філолог. наук, спец. : 10.01.01. Київ, 2006. 31 с.
4. Галатовський Іоаникій. Месія правдивий. Київ : Друк. Києво-Печерської Лаври, 1669. XII+429+5 арк.
5. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. Москва : Учпедгиз, 1956. 376 с.
6. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ : Наукова думка, 1982. 544 с.
7. Квітка-Основ'яненко Г. Твори: У 7-ми т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 3. 482 с.
8. Кириченко Ю. С. Читач у структурі російської прози Г. Квітки-Основ'яненка. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. 2017. № 76. С. 224–229.
9. Ковалець Л. Релігійність образів-персонажів повістєвої прози Г. Квітки-Основ'яненка як запорука їх духовної краси. Біблія і культура : зб. наук. стат. Вип. 2 / за ред. А. Є. Нямцу. Чернівці : Рута, 2000.
10. Коменский Я. А. Пандеция. Искусство обучения мудрости / пер. с лат. Москва : УРАО, 2003. 319 с.
11. Корженко В. Філософія виховання: зміна орієнтацій. Київ : Вид-во УАДУ, 1998. 303 с.
12. Кремень В. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2009. 520 с.
13. Левченко Н. Біблійна герменевтика в давній українській літературі. Харків : Майдан, 2018. 392 с.
14. Матушек О. Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко. Харків : Майдан, 2013. 359 с.

15. Песталоцці І. Г. Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. / за ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларін. Т.2. Москва : Педагогіка, 1981. 416 с.
16. Петров Н. Очерки истории украинской литературы XVIII столетия. Киев : Тип. И. и А. Давиденко, 1884. IV, 457, XV с.
17. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Майдан, 2010. 1400 с.
18. Сухомлинский В. Духовный мир школьника. Москва, 1961. 223 с.
19. Туптало Димитрій. Внутренний человек. Сочинения святого Димитрія, митрополита Ростовскаго: в 3 ч. Киев, 1824. Ч. 1. С. 102–108.
20. Ушкалов Л. Дмитро Туптало та Григорій Сковорода: про одну паралель академіка Миколи Сумцова. Анти пролог : зб. наук. праць, присвячених 60-річчю члена-кореспондента НАН України Миколи Сулими. Київ : Вид. дім «Стилос», 2007. С. 231–249.
21. Ушкалов Л. Традиції українського бароко у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка. Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2002. Т. 9. С. 53–76.
22. Чижевський Д. До проблем бароко // Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. Київ : Обереги, 2003. 342 с.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 01.05.2019

Левченко Наталя. Воспитание духовности на уроках украинской литературы: творчество Григория Квитки-Основьяненко.

А Определены основные вызовы и критерии духовного воспитания учащихся. Подчеркнуто, что произведения украинской литературы, в частности сентиментальные повести и рассказы Григория Квитки-Основьяненко, играют важную роль в системе определения шкалы общечеловеческих ценностей. Отмечено, что художественный текст побуждает к духовному очищению.

Ключевые слова: урок литературы; система воспитания; духовные ценности; христианская мораль; библейская герменевтика

Levchenko Natalia. Spiritual education in Ukrainian literature lessons: the work of Gregory Kvitka-Osnovyanenko.

S The basic challenges and criteria of spiritual education of students are determined. It was emphasized that the works of Ukrainian literature, in particular the sentimental novels and short stories of Hryhoriy Kvitka-Osnovianenko, play an important role in the system for concluding a scale of universal human values. It is noted that the writer's text encourages spiritual purification.

Key words: literature lesson; education system; spiritual values; Christian morality; biblical hermeneutics

Левченко Наталя Микитівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української та світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

E-mail: NatLevchenko@meta.ua